

Het schilderend vermogen van een Franse romanticus

Zomer 2001 werd het gedemonteerd, het imposante, 125 jaar oude Franse concertorgel van de hand van Aristide Cavallé-Coll, om vier jaar later tot in de puntjes gerestaureerd terug te keren in een eveneens piekfijn herbouwde Grote Zaal van het Haarlemse concertgebouw, kort geleden omgedoopt tot Philharmonie. Flentrop Orgelbouw uit Zaandam was de firma die het instrument onder handen nam. Directeur Cees van Oostenbrugge (Gouda, 1947) over spoorzoeken en een orgelbank die bij het vuilnis lag.

door Brigit Kooijman

Een herenhuis in hartje Zaandam herbergt al meer dan tachtig jaar het hoofdkwartier van Flentrop Orgelbouw, opgericht in 1903 en de grootste van de twintig orgelbouwers die Nederland rijk is. In de ruime hal, met zijn elegante, glimmend-houten trap, zijn met Jugendstil-krullen beschilderde sierpanelen aan de wanden en oogverblindende glas-in-lood lichtkoepel, heeft de tijd een eeuwlang stilgestaan. Op dezelfde onverstoorbare wijze spreken Cees van Oostenbrugge en zijn medewerkers onder elkaar over ‘Aristide’, alsof de bouwer van het Cavallé-Coll-orgel niet al een dikke honderd jaar dood is. Een frappante illustratie van Van Oostenbrugges stelling dat een goede orgelbouwer gevoel voor historie behoort te hebben.

Hij was zestien en wilde in zijn vakantie weleens wat anders dan tomaten plukken of koekjes inpakken. Zo kwam hij via een schoolvriendje terecht bij het bedrijf van diens oom, Slooff Orgelbouw in Ouderkerk a/d IJssel. „Ik ging iedere zondag naar de kerk, de St. Jan in Gouda, en luisterde altijd graag naar het orgel. Maar nu begon ik de structuur van het instrument te begrijpen, en ik vond het prachtig. Toen ik thuis vertelde dat het me wel wat leek om orgelbouwer te worden, zei mijn vader: ‘Heb ik je daarvoor naar de HBS gestuurd?’”

Het werd dus Delft, Weg- en Waterbouwkunde. Maar dat beviel me niet, ik ging terug naar Slooff, werken als jongste bediende. Al snel moest ik in militaire dienst, en die tijd heb ik nuttig kunnen gebruiken: ik bouwde mijn eerste huisorgeltje en las de vier dikke delen van het standaardwerk voor de orgelbouw. In het Duits, dus die HBS kwam nog best van pas.”

„In 1968 wordt het orgel van De Doelen in Rotterdam in gebruik genomen. Ik erheen met mijn vriendinnetje; Anton Heiller zou spelen, de legendarische Oostenrijkse organist. Ik was diep onder de indruk van het instrument. ‘Allemachtig, bestaat dit óók?’ dacht ik. Dit was andere koek dan die kleine orgeltjes van Slooff. Ik heb het erop gewaagd en gesolliciteerd bij Flentrop, want zij hadden dat orgel in De Doelen gebouwd. Zo ben ik hier op mijn 21ste terechtgekomen.”

Waarom hield Van Oostenbrugge zich als gezonde, in techniek geïnteresseerde Hollandse jongen niet gewoon bezig met brommers of auto’s? „Vanaf mijn achtste had ik pianoles, daardoor wist ik welke emoties muziek teweeg kon brengen. Wat mij altijd geboeid heeft, is de combinatie, de techniek die het maken van muziek mogelijk maakt. Het orgel als bedding voor emoties.”

Het woord ‘emotie’ valt keer op keer tijdens het gesprek. De vraag dringt zich op: moet een orgelbouwer tegelijk musicus zijn? „In elk geval moet je met gevoel kunnen spelen,” zegt Van

Oostenbrugge, die als organist verbonden is aan de Hervormde Kerk in Zaandam. „Een orgel is het gereedschap van de muzikant en jij moet zorgen dat de expressiemogelijkheden van het instrument optimaal zijn.”

Nog een onontbeerlijke eigenschap voor een orgelrestaurateur: speurzin. Want hoe breng je anders een instrument terug in zijn oorspronkelijke staat, als er een eeuwlang door Jan en alleman aan gedokterd en gesleuteld is? Dat was het geval met het Cavaillé-Coll-orgel van de Philharmonie in Haarlem. Gebouwd in 1875 voor een Parijse opdrachtgever die zijn bestelling introk, belandde het instrument in het Amsterdamse Paleis voor Volksvlucht, waar het korte tijd grote triomfen vierde, totdat het nieuwe Concertgebouw de *hotspot* werd voor muziekminnend Amsterdam. Op instigatie van de Haarlemse stadsorganist Louis Robert werd het orgel in 1917 aangekocht voor Sociëteit de Vereeniging in de Spaarnestad, later omgebouwd tot het Haarlemse Concertgebouw. In 1924 werd het daar geplaatst (en in 1929 brandde het Paleis voor Volksvlucht tot de grond toe af).

„Van Oostenbrugge: „Uit zuinigheid is het orgel na overplaatsing in Haarlem van een pneumatisch systeem voorzien. Het instrument weer opbouwen met het oorspronkelijke mechanische systeem kostte rond de achttienduizend gulden, met pneumatiek kostte het 15.685 gulden. Wij hebben het orgel in de oude staat teruggebracht; ons ijkpunt was de toestand van het orgel in het Paleis voor Volksvlucht.”

„Speciaal voor de Amsterdammers had Cavaillé-Coll het front verhoogd, om het instrument in die enorme, hoge zaal wat meer *body* te geven. Waarschijnlijk heeft hij toen besloten om het récit en het positif - dat zijn bepaalde groepen orgelpijpen - bovenop elkaar te plaatsen in plaats van naast elkaar. Dat zijn dingen die je ontdekt tijdens het ‘spoorzoeken’, het speuren naar aanwijzingen voor de authentieke staat van het instrument. Een balk met een doorgezaagde houten pen: waar zat die oorspronkelijk? Vind je ergens anders een doorgezaagde pen met jaarringen van eenzelfde kromming, dan ben je dicht bij de oplossing. Ook belangrijk bij het spoorzoeken zijn de telmerken, cijfers of andere tekens die de respectieve orgelmakers hebben aangebracht op verschillende onderdelen om het instrument na demontage gemakkelijker weer te kunnen opbouwen.”

„In 1924 waren talloze technische onderdelen verkocht of anderszins verdwenen, omdat ze voor dat pneumatische systeem niet nodig waren. De zes windladen bijvoorbeeld, dat zijn de grote houten bakken waarin de orgelpijpen rusten. Eentje hadden we bij toeval in 1970 al ooit gevonden in de Willibrordusbasiliek in Hulst in Zeeuws-Vlaanderen, en vier bleken zich te bevinden in een orgel in het Noord-Limburgse Ottersum. De organist daar hoorde dat ik met dit orgel bezig was; hij had een vermoeden dat zijn windladen daarvan afkomstig waren, en hij belde me op dat ik ze kon krijgen. Zo hoefde ik uiteindelijk maar één compleet nieuwe windlade te maken in plaats van vijf.”

„De oorspronkelijke orgelbank is tijdens de restauratie in 1965 door stadsorganist Albert de Klerk uit een vuilniscontainer gevist en via een van zijn leerlingen, René Verwer, is deze behouden gebleven. Maar de oude speeltafel komt nooit meer boven water, die is opgestookt, vrees ik. Die hebben we dus helemaal opnieuw gemaakt, evenals de tractuur, dat zijn alle verbindingen tussen

toetsen, registerknoppen en pijpen. De helft van de balgen lag nog in de kelder, die hebben we van nieuw leer voorzien. De kast en het pijpwerk verkeerden in goede staat, Cavaillé-Coll gebruikte goede materialen. Het orgel zoals wij het aantreffen was ook gewoon bespeelbaar, maar de klank was duf, het 'schilderend vermogen' was aangetast."

„Het lastigst was de reconstructie van de drie Barker-machines. Charles Barker was een Engelsman die rond 1830 een hefboomsysteem had uitgevonden om de toetsdruk te verlichten. Op die manier kon de organist, toen de orgels groter werden, nog steeds nuance aanbrenge in zijn aanslag. Ik had nog nooit eerder een Barker-machine van dit systeem nieuw gemaakt, we zijn ervoor naar Lisieux in Frankrijk gegaan, waar een identiek orgel staat."

„Voor ons was dit geen doorsnee klus, zeker niet. Het gaat om een heel groot orgel, dat in feite helemaal opnieuw gemaakt moest worden, al probeer je zoveel mogelijk authentiek materiaal te behouden. We zijn er met al onze dertig medewerkers tweeënehalf jaar mee bezig geweest. Inderdaad, een compleet nieuw orgel bouwen was waarschijnlijk goedkoper geweest."

In mei 2005 was de reconstructie van het Cavaillé-Coll-orgel klaar. Vanuit de Hervormde Kerk in Assendelft - waar Flentrop terecht kan met orgels die te groot zijn voor de montagehal in Koog aan de Zaan - werd het instrument in elkaar gezet op de plek waar het stond, het podium van de Grote Zaal. Twee maanden later kon het 'intoneren' beginnen. Een half jaar lang tikt, klopt en duwt Flentrop-medewerker Jan Ballintijn tegen de orgelpijpen, tot ze alle tweeduizend-zoveel zuiver klinken.

Een rondleiding door het binnenste van het orgel enige dagen na het bezoek aan Zaandam, maakt de fascinatie van Van Oostenbrugge adembenemend aanschouwelijk. Drie flinke studentenkamers op elkaar - afgezien nog van de kelder waar de wind geproduceerd wordt - vol met hout en tin. De Barker-machines, als fijne weefgetouwen, de zwelkasten ('luxaflex') die open en dicht getrokken kunnen worden. Orgelpijpjes niet groter dan een vingerkootje - en veel dunner - maar ook metershoge totempalen. Zoals de sousbasse 32', die zo laag is dat je 'm niet hoort maar voelt. Ballintijn gaat achter de speeltafel zitten, listig de registers vermijdend die nog ontstemd zijn. Het klinkt - nu al - prachtig.

Heeft oud-Philharmonie-directeur Neil Wallace gelijk en is dit echt het mooiste concertorgel van Nederland? „Dit exemplaar hoort zonder meer tot de beste concertorgels van het land," zegt Cees van Oostenbrugge. „Het is een absolute eenling, je vindt er geen tweede van in Nederland. Het leuke is ook dat het een honderd procent Frans-romantisch orgel is, dat ooit bij een stel kaaskoppen terechtgekomen is. Het orgel van het Concertgebouw in Amsterdam bijvoorbeeld, is een mengeling van Frans en Hollands."

„Het bijzondere van Cavaillé-Coll is dat hij allerlei klankelementen die verspreid over Europa te vinden waren, samengebracht heeft in één instrument. In de oren van die tijd was het een openbaring dat een orgel dit allemaal kon. De registers hebben heel verschillende klankkleuren en tegelijk zijn ze goed te mengen. Alles past bij elkaar. Dan krijg je een enorm kleurenpalet, vergelijkbaar met de samenklank van een symfonieorkest. Wat wij doen, is die oorspronkelijke klankenrijkdom weer uit de coulissen tevoorschijn halen."

